

Boris M. GOMBAČ

RAST IN RAZVOJ DVEH NACIONALNIH IDENTITET V VEČNARODNOSTNEM TRSTU (1848-1975)

Domišljavo bi bilo če bi verjeli, da se v muzejih dela zgodovina tudi za jutrišnji dan, vendar je bilo po vsej verjetnosti - srečanje med Metternichom in Guizotom na stopnišču British Museuma v Londonu - pravzaprav zgodovinsko le v njuni ugotovitvi, *da je čas neminovno povozil obdobje, ki sta mu dajala pečat nekaj desetletji*. Njuno politično balzamiranje, v tem muzeju vseh muzejev je, čeprav v različnih dimenzijah, pomenil konec dotakratnemu absolutističnemu evropskemu prepričanju o božji ureditvi starega kontinenta. In zgledalo je, da bo res tako.

Leto 1848 je postalo prelomnica v evropski zgodovini, na katero se še danes nenehno sklicujemo, ko gre za definiranje novega vala nastajajočih držav, ki so svojo osnovo iskala v nacionalnem čustvovanju množic. Ob vsem tem, ali pa celo pred nacionalnim, ne gre pozabiti na bistveni razredni revolucionarni naboj teh revolucij, ki je bil gibal za vse kasnejše dogodke, ki so pretresli Evropo ob koncu 50-ih let prejšnjega stoletja. Izredna hitrost s katero se je to množično gibanje razširilo od Pariza do Dunaja in od Berlina do Rima je govorila o tem, da so bili *socialni vzroki* dosti bolj pomembni kot večdesetletne zarote in programi demokratov in liberalov ter njihovih nacionalnih čutenj. Zato ne gre prezreti, da so revolucije, ki so izbruhnile na več koncih presenetile tako sovražnike absolutizma, kot njegove podpornike. Da je bil ta sadež gnil so pričali pasivnost, disfatizem in naveličana odvečnost s katerimi so vladajoče dinastije opazovale dogodke, ki so bili po svoji enostavnosti tako zaprepaščujoči in učinkoviti. Dviganje barikad v ozkih ulicah evropskih metropol, obkolitev kraljeve palače, v vetru plapolajoče razvite trobojnice, proklamacija začasnih vlad in zahteve po ustavni ureditvi so neminovno odštevali čas režimom, ki niso bili sposobni ustaviti pauperizacije in brezizhodnosti obrtniških, delavskih in kmečkih slojev.¹

Marsikdaj je strah pred temi socialnimi tektonskimi spremembami prisilil vladajoče, da so zaigrali na karto obujenega nacionalizma, kot je bil v to prisiljen Pijemontski suveren in sardinjski kralj Carlo Alberto, ki se je silom prilik identificiral z vlogo zedinjitelja vseh italijanov, da bi tako izigral republikance in demokrate, ki so mu v drugi polovici 19. st. postali še kako nevarni. Cavourjeva gesla kot: "L'ora suprema per la monarchia e suonata" ali "L'Italia fara da se" so le prikrivala bistvo omajnega ugleda monarha in njegovih nezadovoljnih elit, ki so potlačili ljudsko gibanje, ki je zahtevalo socialne in nacionalne spremembe.²

¹ Storia d'Italia, E.Ragionieri, La storia politica e sociale, Torino 1979.

² G. Negrelli, Al di qua del mito. Diritto storico e difesa nazionale nell'autonomismo della Trieste asburgica, Del Bianco 1978, str. 31.

Potem, ko je svoji usodi zapustil Cattanea v Milanu in Manina v Benetkah se je ta neodločni Savojec postavil na čelo gibanju, ki je po poti preračunljivih integracij raznih italijanskih kraljestev ter s socialno podreditvijo brezpravnih slojev, hotel razširiti lastno dinastično moč. Po integrativnih plebiscitih v Piacenzi, Parmi, Modeni in Reggio (8. in 29. 5.) in zmagovitem izrekanju v Milanu (8. 6. 48) so v tem Regno Alta Italia zavlada razmere, ki so bile zelo značilne za Savojsko kraljestvo, kar je marsikoga v Lombardiji navajalo, da si je ob novem sardinjskem žandarju in novi obdavčitvi spet zaželel Radetzkyja in to še pred Kustoco.

Idealne predstave o zedinjenju Italije, ki naj bi jo vodili Piemontezi so se zaradi nastalih razmer po premirju spet preselile k Mazziniju, ki je v Benetkah iskal obrat v demokratični in republikanski zedinjeni Italiji. Sledili so mu tudi mnogi *intellektualci*, ki so ob nacionalni iskali še socialno odrešitev podrejenih slojev od Sicilije do Benetk, kar se je ob zmagi reakcije časovno prenašalo v naslednja desetletja. Med nje lahko prištejemo nedvomno tudi furlana Francesca Dall' Ongaro in benečana Pacifica Valussija in Gustava Modeno, ki so nekaj let prej sodelovali v tržaški kulturno-politični reviji La Favilla, ki je neprekinjeno izhajala od leta 1836 do 1846. Berilo je v Metternichovem času pomenilo pravi užitek na področju literarnih in političnih branj, ki so Trst neposredno povezoval z Evropo, še več, prav na straneh te revije je bila italijanski javnosti v rubriki "Studi sugli Slavi" predstavljena stvarnost slovenskih in hrvaških sosedov. Vse to dogajanje dokazuje, da se naroda nista spoznala šele v prelomnem letu 1848 in da sta se že prej izoblikovali dve ravni stikov. Lokalna je bila osredotočena na razmere, ki so izhajale iz tradicije neposredne soseščine in bile karakterizirane od pretiranega paternalizma italijanskega meščana do okoliškega Slovence. Druga splošna raven, pa se je zlasti z uveljavljanjem preporodnih idej pri Italijanih in Slovencih, usmerjala k reševanju temeljnih izhodišč narodnega prebujenja.

Odnos do severnih narodov, predvsem do Slovencev in njihovega teritorija, je bil od samega začetka ena od temeljnih sestavin italijanskega zedinjevalnega gibanja. Tako Balkanski, kot Apeninski polotok sta bila v omenjenem času last dveh velikih multinacionalnih imperijev, ki sta bila ob koncu 40-ih let prejšnjega stoletja že dokajšnja anahronističnost v tedanji Evropi. Slovenci so v predmarčnem času sodili še v sklop t.i. narodno neidentificiranih narodov, ki so jih Italijani (kot še dolgo potem) imenovali s skupnim imenom Slavi.³ Njih je tudi od renesanse dalje spremljala zavest o slavni preteklosti Italije in ta ideja se je najtesneje vezala na opredelitev nacionalnega ozemlja po pravilu, da so meje držav hkrati meje narodov. Zahtevali so torej narodno državo in strateške meje - meje, ki bi potekale po alpskih vrhovih in po razvodjih.

Že prvi pobudniki italijanskega zedinjenja t.i. Karbonarji, so v programu imenovanem Patto d'Ausonia, predlagali mejo, ki bi tekla po Julijcih in prek Snežnika do Boke. Stvari niso bile prav jasne niti leta 1848, ko je marsikdo zahteval še Nico in Savojo in ko je savojska dinastija komunicirala v glavnem v francoščini, misleč na nova ozemlja kot na "terra di conquista". V teh načrtih piemontskega (sardinjskega) generalštaba so se nepričakovano znašli tudi slovenski teritorij in bodoča soseščina je naenkrat postala interesno vprašljiva. Rodila se je obmejna problematika in

³ B. M. Gombač, Slovenija-Italija. Od preziranja do priznanja, Ljubljana 1996, str. 29-30.

nastal je problem "vsesplošne razmejitve nacionalnih ozemelj", kot proces, ki se je razvijal vzporedno z razvojem evropskih političnih razmer.⁴

Slovenci, ki so živeli v okviru habsburške monarhije in so svoj nacionalni program iz leta 1848 umeščali zaenkrat še v avstrijski državni okvir, so znotraj nekaterih intelektualnih elit gledali že daleč naprej. Proces razširjanja zamisli o Zedinjeni Sloveniji med vse družbene sloje do ravni samega političnega konsenza je bil takorekoč le še vprašanje časa.

Oba naroda sta se leta 1848 v nekaterih izsekih razmišljajoče družbe znašla opremljena vsak s svojim nacionalnim programom. Problem teritorialne razmejitve, ki je bil nezavedno vpet v italijanski nacionalni program, nezavedno zato, ker so Italijani ignorirali obstoj Slovencev in etnično mejo na Soči, se je kot pereče vprašanje artikuliral šele v naslednjih desetletjih. V odnosih med narodoma so se že v tem času sprožili asimilacijski procesi, ki so ireverzibilno vplivali na potujčevanje Slovencev v velikih urbanih središčih. Proces asimilacije, ki je bil v začetku stranski učinek gravitiranja agrarnega prebivalstva v mesta, je pozneje postajal vse bolj načrten, še posebej v Trstu v drugi polovici XIX stoletja. Mesto, ki je v Avstriji imelo poseben status in poseben statut je že postalo gravitacijsko središče širšega in ožjega zaledja in katalizator gospodarskega in demografskega vzpona vsega avstrijskega Primorja. O tem so govorile vse uradne statistike in to je potrjevalo tudi Czoernigovo orientacijsko ljudsko štetje iz leta 1846.

Staro patrijsko mestno jedro se je vse več utapljalo v na novo zarisanem mestnem tlorisu "terezijanskega središča", ki je raslo ob njem in mimo njega in podiralo ustaljena in stoletja trajajoča nacionalna in socialna razmerja aglomerata 3000 ljudi, kolikor je Trst štel prebivalstva pred ediktom Karla VI iz leta 1719. V poldrugem stoletju je Trst iz ribiško solinarskega naselja postal pomembno veliko središče, okno v svet velikega kontinentalnega imperija, ki je štel nekaj deset milijonov prebivalstva. Živahna trgovina prej in razvejana industrijska dejavnost kasneje sta bili podstat za nastanek močnega meščanskega sloja in velikih bogastev. Bogateli so vsi: na novo naseljeni Judje, Nemci, Slovenci, Italijani, patriciji in navadni meščani, Grki, Srbi, Črnogorci, Dalmatinci in Armenci. K temu stanju sta svoje prispevala še dograditev Južne železnice do Trsta leta 1857 ter odprtje Sueškega prekopa leta 1869. Leta 1850 je tržaška občina štela že 117.000 prebivalcev. Med vsemi temi doseljenci je v začetku v procesu stapljanja prevladovala dokajšnja jezikovna in nacionalna strpnost. Ob benečanščini, kot "lingua franca" sta bila v široki uporabi še slovenščina, kot jezik okolice in nemščina kot jezik uprave.⁵

Leto 1848 je pomenilo konec neki patriarhalni dobrovoljnosti, ki so jo tržaški Italijani namenjali tržaškim Slovencem. Politični program "Zedinjene Slovenije" in Kozlerjev liberalni koncept o pripadnosti slovenskega Primorja zalednemu Slovenskemu kraljestvu v okviru Avstrije, so bili za tisto stran italijanskega zedinjevalnega gibanja, ki se ni menila za pravice drugih narodov, zelo neljuba ovira, ki jo je bilo

⁴ I. Juvančič, Pojav italijanskega iredentizma in vprašanje asimilacije, Zahodno sosedstvo, Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne, Ljubljana 1996, str. 149-150.

⁵ E. Apih, La storia politica e sociale, in A. A. Trieste, Bari 1988, str. 51.

treba odstraniti.

Revolucionarno leto 1848 je tako zasejalo med Slovenci in Italijani prva semena sumničavosti in nezaupanja, ki so se imela razviti v trdožive stereotipe. Z ene strani so Italijani enačili Slovence z Avstrijci, saj so se le-ti v raznih bitkah izkazovali kot odlični avstrijski vojaki, z druge strani so bili mnogi italijanski rodoljubi zaprti na ljubljanskem gradu. Slovenci so v sosednjem narodu videli seveda le Lahe, sovražnike cesarja, boga in domovine, ampak tudi in predvsem narod, ki ogroža njihovo pravico do zedinjenja in ki že sega po njihovem teritoriju, kot so to res storili s priključitvijo Beneške Slovenije Italiji. Potem ko so znani italijanski demokrati poenotili stališča z geostrateškimi cilji sardinjskega generalštaba in priznali strateške meje na Alpah in Dinari, je slovenska previdnost postala povsem opravičljiva.

Ogroženost pred prodirajočim italijanskim nacionalizmom, ki drugim ni priznaval tistega, za kar si je sam prizadeval je postala vidna predvsem v šestdesetih letih, ki so pomenila nov moment v slovensko-italijanskih odnosih. Kot se je z ene strani dvigalo nacionalno čustvovanje Italijanov, tako je tudi politično gibanje Slovencev v Trstu že od prvih začetkov dalje bilo integralni del političnega delovanja Slovencev na splošno, saj politično delovanje tržaških Slovencev ni bilo nek osamljen primer, neka bizarnost, ki naj bi se rodila v kontaktu z mestno kulturo, pač pa del neke nove kvalitete v slovenski zgodovini, ki jo je prineslo pomladno zorenje iz leta 1848.

Detonator, ki so ga italijanske nacionalistične sile aktivirale po letu 1861 je v mnogočem pomenil začetek obračuna z drugačnimi - s tistimi torej, ki so bili neposredno krivi, da je bil Trst povsem drugačen od njihovih nacionalističnih želja. Prav zaradi te neprestane in trajajoče drugačnosti, ki je niso mogli ne zakriti ne zanikati, sta se v Trstu razvila šovinistično nasilje in apartheid nad Slovenci. Že leta 1886 je prišlo do fizičnega obračuna s slovensko govorečimi člani okoličanskega bataljona, prav zaradi uporabe jezika. Tržaška oblastniška elita je v zavetrju 10 letne brezvolilne absolutistične vladavine deželne sveta dobila občutek, ki so ji ga potrjevali tudi na Dunaju, da je postala historična dežela s historičnim pravom in historičnim jezikom, ki je veljal v upravi, sodstvu in šolstvu. Prav v drugi polovici 19.st. je namreč pod občinsko upravo prišlo upravljanje z osnovnim šolstvom, kar je tržaški občini dalo možnost, da ni ustanovila v Trstu nikdar slovenske šole, kljub prisotnosti 60.000 Slovencev.⁶

Slovensko doseljevanje v Trst se je nadaljevalo brez prestanka in se je ravnalo po zakonitostih tržišča delovne sile. Ker je značaj mesta, ki ga je karakterizirala avtohtona slovenska okolica, določalo tudi doseljensko prebivalstvo je bilo logično pričakovati, da bo Trst postajal vse bolj in bolj slovenski, ob dejstvu, da so drugi kraji v deželi ostajali itak 100% slovenski, kar so vsako desetletje dokazovale tudi uradne avstrijske statistike in ljudska štetja, ki so se izvajala na osnovi občevalnega jezika lokalnega prebivalstva. Po zadnjem ljudskem štetju v Avstro-Ogrski leta 1910, ki tako kot druge ni bila naklonjena Slovincem, saj so jo izvajali pod kontrolo lokalnih oblasti je bilo npr. v tržaški občini od 190.913 avstrijskih državljanov, 118.959 Italijanov in 59.913 Slovencev. Gotovo je, da so se v procesu doseljevanja

⁶ V. Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965.

v Trst, ki je bil jako silovit predvsem v prejšnjem stoletju, mnogi, premnogi Slovenci asimilirali, kot je bil to slučaj dunajskih Čehov. Vendar iz ugotovljenih mehanizmov izhaja, da so se nanasilnim asimilacijskim procesom prve polovice 19.st., v drugi, pridružili mehanizmi nasilne asimilacije v Trstu in v njegovi neposredni okolici. Odrekanje šol v slovenščini, uradno poslovanje v italijanščini, možnost ali nemožnost vzpona po socialni lestvici in drugi mehanizmi preživetja so bili v Trstu, tako kot še marsikje drugje vzrok, da se veliko število tako avhtonih, kot priseljenih Slovencev ni obdržalo v "nacionalnem katastru". Polagoma so se ta gibanja ustavljala in asimilacija ni bila več družbeni problem Slovencev, vendar je bila storjena škoda že zelo velika in v bistvu nepopravljiva. V času, ko se je v omenjenih krajih formiralo slovensko meščanstvo in je vse bolj strmo naraščala slovenska nacionalna zavest, je bila za marsikoga (očitno za večino) italijanska nacionalna pripadnost že pridobljena dediščina, pa čeprav (kar je opazno v velikem številu slovenskih priimkov) še zdaleč ni izhajal iz italijanske nacionalne skupnosti.

Poglavitna pozicija vladajoče italijanske oligarhije je postajala vse več nedemokracija volilnega reda in vse večje zaprtje v samozadostnost obsoletnih formul lokalne samouprave, ki so črpale svojo moč iz nedemokracijskih postulatov statuta, ki ga je Dunaj poklonil Trstu leta 1850. Glavna področja diskriminacije so tekla tako na področju šolstva, na področju javne uprave in nespoštovanja ustavne pravice o uporabi lastnega jezika, kot na področju boja proti vsem vidnim oblikam slovenstva v gospodarstvu, politiki in kulturi. Misel o tem, da bi nekdo drug lahko prevzel štafeto politične alternance v Trstu je vladajočo oligarhijo pripeljal do paroksizma. Zato so se zatekali v iredentizem, protislovenstvo in protiaustrijsko ter v šovinizem in v obračun s sosedom, kar so teoretično in praktično izdelali Ruggero Timeus, Attilio Tamaro, Felice Venezian in drugi. Vprašanje jezika je torej bistveno ločevalo obe dominantni skupnosti v Trstu, le da je ena skupnost imela v rokah škarje in platno poldrugo stoletje, medtem ko se je druga lahko zanašala le na solidarnost in organiziranost v lastnih vrstah.⁷

Odnosi med Slovenci in Italijani v Trstu so propadli na predvečer somraka prve svetovne vojne, a ne po krivdi prvih. Takrat so namreč italijanski liberalnacionalci povsem odkrito podprli imperialistično politiko Kraljevine Italije, še več - tudi v domačem mestu so šli stran od sožitja in strpnosti, ter izbrali pot revanšizma in nasilne prevlade nad drugim narodom. V Trstu so prevladale teze o potrebi po dokončnem odhodu iz Avstro - Ogrske, saj naj bi bil Trst velik upnik do te države, kar je bil, če pomislimo na preferencialne tarife v tržaškem pristanišču, pravi nesmisel. Na eni strani so tržaški iredentisti nastopali s programom, ki je s svojimi agresivnimi toni napovedoval fašizem, po drugi pa so žrtvovali tržaške gospodarske interese na oltarju imperialističnih aspiracij savojske hiše, ki so se usmerjale v Podonavje, na Balkan in v osvojitvi življenjskega prostora Mare nostrum. Tržaška oligarhija naj bi tam, po novem iskala nova tržišča in nove profite. Tekmovanje z nemškim "Drang nach Osten" je postalo imperativ, kateremu so se morali podvreči vsi drugi interesi. Trst je na predvečer prve svetovne vojne postajal bistveni člen kontroverze, ki je zajemala široka zavezništva, ki so se grupirala povsem interesno.

⁷ B. M. Gombač, Trst-Trieste. Dve imeni ena identiteta, Ljubljana-Trst, 1993.

Nova ekstremna italijanska imperialistična strategija ni več priznavala demokratičnih pravic drugih narodov do lastnega zedinjenja in do lastnih teritorijev. Po porazu neinterventistov je prevladala politika štabno pripravljene vojaške intervencije, ki naj bi omogočila okupacijo tujih ozemelj po kolonialistični logiki osvajanja. V teoriji in praksi je prevladala trda linija protofašizma, ki je v Trstu črpala svoje korenine prav iz demonizacije drugega naroda. Italijanska tržaška oligarhija je podirala vse mostove sožitja in napovedovala so se grozodejstva, ki so se potem po italijanski okupaciji, tudi zgodila.⁸

Čisto na koncu nekega obdobja, ko je Trst zasijal v vsej svoji veličini, je, tudi zaradi monopolnega položaja tržaškega dnevnika *Il Piccolo*, zgledalo, da so vsi pozabili, da so bili glavni trgovski in finančni tokovi napeljeni v Trst prav iz Avstrije in da so se le redki spraševali, kaj bo prinesel jutrišnji dan. Načrtovalci novih italiskih avantur so precenjevali vlogo Trsta, obenem pa načrtno spregledovali, da na celotnem prostoru živi še nek drug, večinski narod, ki bi z okupacijo teh pokrajin ostal brez osnovne pravice, možnosti za organizacijo v lastni državi.⁹

Z izbruhom prve svetovne vojne, s podpisom londonskega pakta in z zmago antantnih sil, so se odnosi med narodom v Trstu dokončno skazili. Potem ko so Slovenci tudi z vidnimi znaki lastne urbane prisotnosti dokazali, da je slovenska buržoazija v Trstu tako po kapitalu, kot po afirmativnosti lastne kulture, povsem enakopravna italijanski, se je na ta živahni in brsteči firmament, ki je povsem oprijemljivo konkuriral z Ljubljano za mesto slovenske prestolnice, z vso težo zrušil italijanski zmagoviti nacionalizem. Domači in uvoženi "arditi" vseh vrst so po velikem kobariškem strahu prilezli na teren osvajanja in preganjanja slovenskega prebivalstva. Od Krka do Bovca in do Postojne so po letu 1918 italijanske okupacijske oblasti obračunale z nacionalnimi elitami Slovencev in Hrvatov. Transporti so na jug Italije v verigah odvažali slovenske in hrvaške voditelje nacionalnega gibanja, škofo, duhovnike, profesorje, učitelje, gospodarstvenike in druge, ki so se že v prejšnjih časih zamerili italijanskim nacionalistom. Italijanska okupacija ni naletela na veliko odobravanje med avtohtonim prebivalstvom in mnogi so se iz Trsta in Primorske odselili in ušli pred morebitnimi posledicami. Število, ki ga je beležila ljubljanska "Pisarna za zasedena območja" so se gibala od 100 do 150.000 primorskih beguncev, ki so jih prisilili v prvi eksodus v teh krajih.¹⁰

Tisti, ki so ostali in jim je v spominu še ostal spomin po avstrijski pravni državi, so najprej spoznali vse brezpravje vojaške okupacije in njenih praznih obljub, nato italijansko liberalno vladavino in končno še italijanski fašizem. Razlike med temi sistemi niso bile bistvene, ko so obravnavali tujejezične v na novo osvojenih pokrajinah. Odnosi med narodom so padli na najnižjo možno raven in tudi demokratičnih italijanskih sil ni bilo na pretek. Avstrijski pravni red je zamenjalo brezpravje obmejnega fašizma in zagorele so slovenske šole, Narodni dom, ki ga je kot polifunkcionalni center projektiral arhitekt Max Fabiani, zagorele so slovenske tiskarne, časopisi, zadruga, banke in vse, kar bi lahko spominjalo na slovensko

⁸ G. Valdevit, *La grande guerra, Guida alla ricerca, Storia regionale contemporanea*, Udine 1979, str. 9-10.

⁹ S. Monti-Orel, *I giornali triestini dal 1863 al 1902*, Trieste 1976.

¹⁰ L. Čermelj, *Sloveni e Croati tra le due guerre*, 1974.

ujeljavljanje v Trstu. Ob nacionalnih so se hitro kvarila tudi socialna razmerja tako v industrijskem, kot v agrarnem sektorju, kjer so se v produkcijo spet vračale obsoletne oblike fevdalnih odnosov.

Od leta 1918 do leta 1943 je italijanska oblast povsem onemogočila kakršnokoli rast tukajšnjega, pa ne le slovenskega prbivalstva. Slovenci so svoj račun plačali na področju lastnega zorenja, tržačani pa na področju lastne kolokacije v evropskih centrih gospodarstva. Kot je propadla tržaška borza, ki je še nekaj let prej diktirala ceno raznoraznim izdelkom, tako se je luščila tudi patina svetovljanstva s tržaške fasade velemesta. Zanihanje ene kulture na račun druge, zapiranje v monokulturnost tam, kjer je še pred kratkim cvetela trojezičnost in odprtost, so za Trst pomenile nepopravljivo travmo, ki je spodnesla samozavest in vero v lastne možnosti in sposobnosti.

In tako so predvsem Slovenci plačali svoj račun na področju lastnega zorenja. Režim jim je odvzel finančno osnovo, odvzel jim je pisano besedo, šole, politiko, zadruge, javni image ter intelektualno sredino.¹¹

Pri vsem tem ocenjevanju ne gre le za rekonstrukcijo takratnih dogodkov ampak za posledice, ki jih je ta vitalna skupnost utrpela na lastnem narodnem telesu do današnjih dni. Ta slovenska perspektiva v Mediteran je bila žal prezgodaj odžagana, kot najbolj propulzivna veja slovenstva v enem najbolj izpostavljenih evropskih centrih. In prav ta manko je globoko vplival na razvoj vseh Slovencev. To močno strukturirano slovensko tržaško meščanstvo, ki se je že lotilo poslov od zavarovalništva do pomorskega investicijskega delovanja, po pogromu, ni bilo več možno nadomestiti ne po množičnosti ne po kvaliteti.

Italijanski someščani se v tem razdobju res niso mogli pohvaliti s kakršnokoli opozicijo režimu. Klasične stranke od popolarov do socialistov in liberalcev so se povsem podredile fašizmu in sprejele raso diskriminacijo, kot izvršeno dejstvo in revanša nad zgodovinskim antagonistom je bila popolna. Močna tržaška italijanska buržuazija, ki je bila ponajvečkrat židovskega izvora je leta 1938 doživela svoj dokončni zlom. Na eni strani so jo strahovito prizadeli fašistični protirasni zakoni, na drugi pa prilaščanje tržaškega kapitala s strani velikih državnih delniških družb, ki so sčasoma odvzele tržaškim lastnikom večinske deleže in jih odpeljali v Milan, Turin in Rim. Najglasnejši iredentisti in najbolj bogati tržačani so tako z lastnimi očmi spremljali lasten zaton in spoznali, kako se je zaprl krog izbir, ki so jih sprejeli pred prvo svetovno vojno. Ko je nacizem zamenjal razmajani fašizem, so se ga mnogi spet oklenili, da bi do konca potrdili lastne izbire.¹²

Trst je v času fašizma začel neustavljivo propadat. Ta proces se je nadaljeval v bistvu do današnjih dni, saj se je pomanjkanje širokega zaledja neminovno reflektiralo na tržaško gospodarstvo, ki je ostalo brez lastnih osnov razvoja. Z administrativno prepovedjo in z zanižanjem ene nacionalnosti, tudi druga ni bistveno pridobila in po luksuznih palačah, po sedežih bank, velikih zavarovalnic in svetovnih paroplovnih družbah se je začel plaziti duh provincialnosti in zamujenih priložnosti. Tudi vojna avantura, ki jo je tržaška buržuazija tako težko pričakovala, ni prinesla bistvenih novosti in vse se je po nekaj letih grozljive vojne spremenilo v

¹¹ M. Kacin Wohinz, *Gli Sloveni nella Venezia Giulia alla fine degli anni trenta*, Qualestoria 1992.

¹² S. Bon Gherardi, *La persecuzione antiebraica a Trieste (1938-1945)* Del Bianco, 1972.

opereto. Na žalost je na desetisoče ubitih in razseljenih spoznalo vso krivico nekega nelegitimnega režima, ki se je sesul v prah ob prvi resnejši preizkušnji. Beg in smrt stotisočev od ruske do slovenske fronte je zaznamoval konec režima, ki je na koncu zakockal še rapalske pridobitve in se osmešil s sobojevništvom, ko je bilo že vsega konec.

Mrzel piš nacionalizma je ponovno zavel leta 1945. Medtem ko je ponižana in prizadeta slovenska sredina v vsem Primorju zmagovito proslavljala konec vojne in doseženo etnično mejo, se je sosednja narodnostna skupnost spraševala o svoji bodočnosti in jo utemeljevala na Wilsonovi razmejitvi iz leta 1918. Vendar je bil čas sožitja že zdavnaj prekoračen in zasejana mržnja je dajala svoje rezultate, tokrat na drugi strani nacionalne barikade.¹³

Volja velikih sil se ni pokrila z željo novih protagonistov. Neka epopeja junštva in želje po enotni državi ni doživela zaželenega epiloga. Kar je bilo velikim jasno že jeseni 1944, se je malim posvetilo šele maja 1945 in kasneje še ob pariški mirovni konferenci. Ob novih mejah, ki so spet krivično razdelile Primorje je ena nacionalna skupnost še sanjala Wilsonovo linijo, druga pa etnično mejo na Soči in Gosposvetsko polje. Nad Primorje se je spustila železna zavesa, ki je hibernirala vse želje in pobude in mesto pahnila stran od evropskih tokov. Na obeh straneh meje sta zavladala teror in režima, ki se nista prilagajala veselemu značaju ljudi in njihovi odprtosti in prijaznosti. Mase prebivalstva so hote ali pa s silo odhajale in zapuščale svoje hiše, svoj poklic svojo kulturno krajino in svoje spomine.¹⁴ Subvencionirano gospodarstvo je Trst, kot enega najlepših in najbogatejših centrov neke bivše monarhije, pahnilo na rob bede in preživetja. Oba naroda sta le s težavo ohranjala ne le svoje identitete, ampak celo svoje življenske sokove.

Mednarodni dogovori so le sankcionirali nove meje in sčasoma pogasili žarišča in denegerativne procese, ki so jih povročili vsiljena monokulturnost, nacionalizem in segregacija enega naroda nad drugim. Priznanje Slovenije v zadnjih letih in njena samostojnost dokazujeta, da se tudi zgodovinske krivice lahko zapolnijo in da so pretekle traume lahko vir novih doživetij in novih spoznanj. Na tej osnovi se tudi Trst lahko vrne na evropsko prizorišče, s tem da razume lekcijo zgodovine in kapitalizira dogodke zadnjega poldruega stoletja. Življenje v večnacionalnih sosesčinah je namreč naša bodočnost, ki nam je usojena če hočemo preživet, kot mesto ali kot kontinent.

¹³ G.Valdevit, *La questione di Trieste 1941-1947*, 1986

¹⁴ C.Colummi, L.Ferrari, G.Nassisi, G.Trani, *Storia di un esodo. Istria 1945-1956*, 1980.